

Şeyhler ve Şahlar Osmanlı Toplumunda Devlet-Tarikat İlişkilerinin Gelişim ve Değişim Süreçleri

Zekeriya IŞIK, Çizgi Yayınları, Aralık 2015, s: 405

Ahmet AKTAŞ*

Tarikat/dini gruplar ile siyaset arasında çoğu zaman yakın ilişkiler olagelmıştır. Bu ilişki tarzı her iki tarafın da kendi konumlarını güçlendirme çabalarının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarikatlar faaliyet yürüttükleri coğrafyalarda rahat hareket etmek adına egemen güç olan devlet ile yakın ilişkiler içinde olmuşlardır. Yaşanan bu ilişkilere egemen güç tarafından bakıldığında, özellikle egemenliğin tam anlamıyla sağlanamadığı geçiş dönemlerinde tarikat/dini gruplarla yakın ilişkiler kurmak suretiyle egemenliğin pekiştirilmesi yoluna gidilmiştir. Ancak bu ilişki çoğu zaman fay hatları üzerine kuruludur. Taraflardan birinin di-

* Arş. Gör. Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ğeri için tehdit oluşturmaya başlamasıyla bu kırılğan ilişkilerde aksamalar meydana gelebilmektedir. İlişkilerin karşılıklı çıkara dayanmaları, belli durumlarda düşmanlığa sebep olabilmektedir. Öte yandan taraflardan birisinin kendi varlığının devamı için diğerine ihtiyaç duymadığı durumlarda bu ortaklık sona erebilmektedir. Gerek tarikatların gerekse siyasi oluşumun gücü paylaşma konusundaki isteksizlikleri çatışmayı ortaya çıkaran bir başka faktör olmaktadır. Her iki taraf da birbirlerini sürekli kontrol altında tutma gayesi taşımaktadırlar.

Bu çalışma, Osmanlı toplumunda devlet-tarikat ilişkilerinin gelişim ve değişim süreçlerini ele almaktadır. Kitap iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, *Osmanlı Toplumunda Tarikatları Devleştirme Politikaları* ele alınırken; ikinci bölümde *Osmanlı Toplumunda Tasfiye (Modernleşme) Dönemi Devlet ve Tarikat İlişkileri* ele alınmıştır.

Bu kısa girişten sonra bölümlerde ele alınan hususları ele alabiliriz. *Osmanlı Toplumunda Tarikatları Devleştirme Politikaları* isimli birinci bölümde, devletin tarikatlarla olan ilişkilerinde onlara yaklaşımı ele alınmıştır. Osmanlı imparatorluğu bu tarikatları birer ideolojik aygıt olarak kullanarak egemenliğini pekiştirmeye çalışmıştır. Osmanlının kuruluş safhasında deyim yerindeyse kader ortaklığı ettiği tarikatların başıboş bırakılması yeni kurulan imparatorluğun bekası açısından mümkün değildir. Bu kontrol altında tutma zorunluluğunu şöyle açıklamak açıklanmaktadır; Birincisi, Tarikatların başıboş bırakıldığında ne tür sonuçları ortaya çıkacağı Şeyh Bedrettin İsyânında görülmüştür. İkincisi, toplumun özellikle kırsal kesimleri üzerinde derin etkileri olan bu yapılanmaları karşılıklarına almanın sakıncalı olmasıdır. Üçüncüsü, devletin egemenliğinin tüm ülke sathına yayılması açısından tarikatların fonksiyonel olması. Dördüncüsü, bu örgütlü yapıları sistemin karşısına alıp onlarla çatışmak yerine enerjisini ve güçlerini sistemin içerisine çekerek devletin oluşturmak istediği ideolojik algıyı meşrulaştırmak daha doğru bir tercih olması. Sayılan bu hususlar çerçevesinde devlet tarikatları sürekli bir kontrole tabi tutmuştur. Zira farklı dönemlerde belli bir etki gücüne sahip olan tarikat şeyhlerinin yönetime karşı isyan girişimleri, bu yapılar karşı sürekli bir kontrol durumunda olmayı gerektirmiştir. Beylikten imparatorluğa geçişte, fetihlerin gerçekleşmesinde ve fethedilen yerlerin İslamlaşmasında önemli fonksiyonlar üstlenmiş olan tarikatların gücü, Osmanlı için kontrol altında tutulması gereken bir güç olmuştur.

Osmanlı Devleti yukarıda sayılan gerekçelerden hareketle tariaktları

kontrol etmek adına çeşitli politikalar yürüttüğü görülmektedir. Osmanlı'nın uyguladığı yöntemlerden biri, tarikatlara belirli imkanlar sağlamak yoluyla onları kontrol altında tutmak olmuştur. Bu politika çerçevesinde birçok tarikat ve tekkenin kurulmasına müsaade etmiş ve tarikat liderlerinin göz önünde olması için payitahtta tekkeler kurmuş ve onları bu tekkelere yerleştirmiştir. Öte yandan bu tekkelerin devlete bağlılığını arttırmak adına vakıf arazileri tahsis edilmiş, yıkık ve virane olan tekke ve zaviyeler onarılarak bu kurumlar kontrol edilmeye çalışılmıştır.

İzlenen bir diğer yol ise, devletin tekke'nin merkezine şeyh atamak yoluyla müdahale etmesidir. Bu yöntemle devlete karşı isyana girişebilecek potansiyelde olan şeyhler yerinden alınarak onun yerine nispeten daha zararsız şeyhler atamak yoluyla tarikatlar devlet kontrolünde tutulmaya çalışılmıştır.

Bir başka yöntem ise devletin tarikat ve tekkelere belli başlı misyonlar yüklemek yoluyla kontrol etmesidir. Tarikatlara resmi ideolojinin muhafızı olma misyonunu yüklenmesi, savaşlarda onların manevi güçlerinden faydanla gibi askeri misyon yüklenmesi, sosyal, ekonomik ve kültürel birer araç olarak misyonlar yüklenmesi yoluyla tarikatlar kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır.

Kitabın ilerleyen sayfalarda, devletleştirme politikalarına karşı tarikatların ontolojik ve ideolojik itirazları ele alınmıştır. Osmanlı'nın resmi ideolojisinin hassalaşmasına, tasavvuf ve tarikat çevrelerine karşı otoriter bir tutum benimsenmesine yol açan operasyonel gelişmelere değinildiği bölüm ile devam edilmiştir. Birinci bölümün sonunda devlet-tarikat ve siyaset ilişkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi için dikkat edilmesi gereken hususlar aktararak bölüm sonlandırılmıştır.

İkinci bölümde ise Osmanlı toplumunda tasfiye döneminde devlet ve tarikat ilişkileri ele alınmıştır. Modernleşme ile birlikte dinin resmi ideoloji içerisindeki yeni konumuna işaret edilerek ortaya çıkan yeni din ve ideoloji tasavvuru ele alınarak başlanmıştır 19. yy'da Osmanlıyı etkisi altına alan modernleşme; merkezileşme, sekülerleşme ve kapitalleşme gibi ne dinin ne de geleneğin tanımadığı süreçleri Osmanlı coğrafyasına enjekte etmeye başlayınca Osmanlı'da mevcut durum değişmeye başladı.

Modern dönem Osmanlı devletinde değişen şartlara karşı yeni politikalar üretilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte bazı tarikat ve tekkelerin yasaklanması yoluna gidilmiştir. Tarikatların tasfiye edilmesi yönündeki politi-

kaların ele alındığı ikinci bölümde uygulanan politikalar ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Eğitim ve kültür politikaları yoluyla Kızılbaz ve Bektaşî çevrelerin tasfiye edilmesi, ele alınan bir diğerkonudur. *Devlet ve tarikat ilişkilerinin değişim süreci* başlığı altında, merkezi tekke uygulaması, şeyh atamalarında imtihan uygulaması, sosyo-ekonomik yollarla tasfiye politikası, vakıflara el konulması yoluyla tasfiye çalışmaları, tarikatlara vergi yükümlülüğü getirilmesi, tarikatların ideolojik ve ontolojik dünyalarına yönelik tasfiye politikalar, vb. uygulamalar devletin tarikatları kontrol altında tutmak için başvurduğu yöntemlerin başlıcaları olarak ele alınmıştır.

Tarikat ve devlet ilişkilerinin, arşiv belgeleri ve kroniklere dayanarak ele alındığı bu çalışma, gerek tarihsel süreçte din siyaset ilişkisini gerekse günümüzde sürdürülen devlet-dini grup ilişkilerinin anlaşılır kılınmasında önemli doneler sunmaktadır. Bu çalışma ile devlet-tarikat ilişkilerinin sadece günümüzün bir ilişkisi olmadığı arşiv belgeleriyle kanıtlanmıştır. Tarikat ve siyasal erkin kendi çıkarları doğrultusunda kimi zaman stratejik işbirliğine gittikleri, çıkarların çatıştığı durumlarda da bu kırılğan ilişkinin keskin bir düşmanlığa dönüşebildiğini gösterilmiştir.

Nitekim Osmanlıda devlet ve tarikatların kendi egemenliklerinin sağlatılması adına birbirlerinden faydalandıkları görölmektedir. Ancak tarikatların aşırı güçlenmesi hiçbir zaman istenilen bir durum olmamıştır. Bu yüzden devlet tarikatları sürekli kontrol altında tutmak için farklı politikalar uygulamıştır.

Ülkemizde son yıllarda yaşanan devlet-dini grup çatışmasında da aynı gerekçeler ön plana çıkmaktadır. Osmanlıda aşırı güçlenen dini liderlerin isyana kalkışmaları gibi günümüzde de benzer süreçler yaşatılmak istenmektedir. Bu tür olumsuzlukların ortaya çıkmaması için devlet, dini grup ve tarikatları karşısına almak yerine onların enerjilerini kendi ideolojisi doğrultusunda kullanma yoluna gitmelidir.

Bu çalışma ülkemizde süren devlet-tarikat ilişkilerini anlamak isteyenlerin rahatlıkla faydalanabileceği bir çalışmadır. Kitabın en önemli özelliklerinden biri şüphesiz arşiv belgelerine dayanıyor olmasıdır. Kitap, son yıllarda araştırmaların yoğunlaştığı Tarikat- Siyaset ilişkisi konularına ışık tutması açısından da önem arz etmektedir.